

Kocsiverseny Rómában, Wagner Sándor festménye után fába metszve
(A Vasárnapi Ujság 1878. évi 44. számából.)

A könyv történetéből

A megújult fametszés

A XVIII. században a polgárság előretörésével párhuzamosan gyökeres változások érlelődtek a nyomdászatban is. Már nemcsak a főúri körök rendelik és vásárolják a könyvet, a könyvpiac irányításában egyre nagyobb szerepet játszik a polgárság ízlése. A felvilágosodás eszméitől áthatott polgárság mindenképp előtt lépni a könyvek címlapjáról az uralkodókhoz, hercegekhez intézett hódolatteljes ajánlásokat, majd főként Angliában hangoztatni kezdik azt a kívánságot is, hogy a költséges rézmetszetek helyett újból fametszetekkel illusztrálják a könyveket.

Egy angol műpártoló egyesület 1775-ben kiállítást rendezett Londonban és nagyobb összeget tűzött ki a legjobb fametszet díjazására. A díjat — nagy felűnést kelteve — Thomas Bewick nyerte el. Metszete, amely egy vadászt ábrázolt kutyájával együtt, méltán kellett feltűnést, mert sok újat mondott, merőben más volt, mint az addig ismert fametszetek.

A régi, XVI. századi fametszeteken a vonal uralkodott. A XVII. század nagy festői azonban már nem vonalakból építik föl képeiket, hanem egymás mellé fölrakott színekből. A festőiségnek ez az igénye érvényesült a könyvművészetben is, amikor az árnyalatok kifejezésére képes rézmetszet kiszorította a fametszetet a könyvek lapjairól. Csaknem két évszázadon át a rézmetszés jegyében állt a könyvillusztrálás, s íme, a XVIII. század vége táján, amikor a rézmetszés még virágkorát éli, ismét fametsző mű-

vészek tűnnek fel versenytársaként. Természetesen már nem a Dürer-korabeli fametszetek stílusával jelentkeznek.

Új fametsző-technika

Thomas Bewick bizonyosan számot vett azzal, hogy bármilyen sokra is tartják a régi fametsző művészeket, nincs visszatérés hozzájuk. Az olyan metszeteiket, amelyeken az alakoknak csak a körvonalai vannak kivésve, a rézmetszetekhez szokott közönség elutasítaná. Neki is — a rézmetszőkhöz hasonlóan — száz és száz vonallal, tónusokkal kell kifejeznie mondanivalóját. Ehhez azonban új fametsző-technika kidolgozására volt szükség. Kísérleteinek eredményeként rajzait nem a fatörzsből hosszanti irányban kivágott dűcokra metszette, mint előtte a művészek évszázadokon át, hanem a kőrefa vagy puszpáng törzseiből keresztben kifűrészelt dűcokat használt. Az évgűrűket mutató, tömör, simára csiszolt dűc megmunkálása közben nem kellett attól tartania, hogy a fa fölpatlan érezése mentén, sőt a rézmetszetekre jellemző, egymást keresztező vonalakat is ki tudta metszeni. Nem véste körül késsel a rajzot, hanem olyan vésőket használt, akárcsak a rézmetszők. Mindez lehetővé tette, hogy a rézmetszetek árnyaltságát utánozza.

Bewick új fametsző-technikáját csak évtizedek múltán vették át szélesebb körben. Rendszeres alkalmazására pedig a XIX. század elején került sor, amikor Friedrich König feltalálta a gyorsajtót.

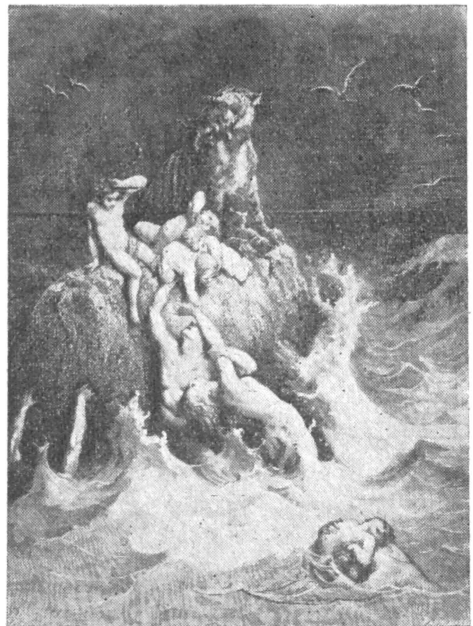
Ezzel ugyanis meggyorsult és olcsóbbá vált a könyvek előállítása, s emelkedni kezdett a kiadott példányok száma. A két technika: a rézmetszetek egy-egy lapot sok nehézséggel, lassan előállító technikája és a könyveket tömegesen ontó gyorsajtó ügyszólván kizárták egymást. Újból előtérbe került a magasnyomással készülő fametszet, és Bewick újításainak ekkor látták igazán hasznát a könyvkiadók meg a napilapok és hetilapok illusztrátorai. Az új technikát egyébként a század folyamán újabb és újabb raffinált megoldásokkal gazdagították. Így például gyakran használták a fametszők a több ágú, úgynevezett fésű-vésőket, amelyekkel párhuzamos vonalakat vésnek fába. A rézmetszeteken sűrűn előforduló vonalrácsokat is utánozták, és pedig oly módon, hogy a vonalkereszteződéseket sokszor nem egy dúcról nyomtatták, hanem külön »árnyaló dúcot« készítették. Ezekkel a technikai fogásokkal minél tökéletesebb festői hatásokra törekedtek. A rézmetszetek utánzása és a festői hatásokra való törekvés azonban ellentétes a faanyag természetével; vagyis a fametszés XIX. századi, második virágkorában a művészek már az anyag természetének ellentmondó hatásokat hajszoltak.

De nemcsak a technikában álltak be ilyen változások, hanem megváltozott a fametszésnek az illusztrálásban játszott szerepe is: Az évtizedek során fokozatosan halványodott művészeti jelentősége, mind kevésbé tekintették a grafika önálló ágának, ehelyett egyszerűen a képsokszorosítás eszközévé tették, művészetből iparrá minősítették át. A nagy művészek nem vesztegették idejüket a technikai kivitel fáradságos munkájával, hanem rajzaikat külön erre a célra kiképzett fametszők vésték fába. Fennmaradt egy múlt századi magyar fametsző-iskola tanmenete s ebből tudjuk, hogy milyen sok gyakorlat árán, mennyi verejtékezéssel sajátították el a vésnökök a mesterség minden csínját-bínját. Viszont nemcsak fametszet céljára készített rajzokat vésnek fába, hanem festmények, sőt később fényképek után is dolgoztak. S a fotocinkográfia megszületéséig a fametszők látták el illusztrációkkal a napisajtót meg a könyvkiadást. Páratlan tökéletességre fejlesztett technikájukkal sok mesterművet alkottak, s akinek nem elég gyakorlott a szeme, föl sem ismeri a fametszetet e múlt századi mesterek munkáiban.

Doré, Menzel, Zichy Mihály

A XIX. század második felében a könyvillusztrálás terén világviszonylatban *Gustave Doré* (1833—1883) aratta a legnagyobb sikereket, de a legkiválóbb

bak közt foglal helyet *Adolf Menzel* és *Zichy Mihály* is. Csakhogy míg Menzel és Zichy munkásságának javát rajzaik és festményeik alkotják, és nem könyvillusztrációik, addig Doré — néhány festménytől eltekintve — művészi tevékenységét teljes egészében a könyvillusztrálásnak szentelte. Tizennégy éves korában került Párizsba, és egy év múltán már munkatársa az egyik élclápnak. Huszonegy éves, amikor elkészíti azóta is felülmúlhatatlannak bizonyult illusztrációit Rabelais: Gargantua és Pantagruel-jéhez. Majd a remekművek egész sorát díszíti mozgalmas, drámai hatású fametszetekkel: Dante Commedia-ját, Ariosto Orlando furioso-ját, a Don Quijote-t, Milton Paradise lost-ját, a Münchhausént, Balzac humoros elbeszéléseit. 350 fametszettel illusztrálja a Bibliát, és 100 metszetet készít Michaudnak a kereszties háborúkról írt művéhez. Túlás nélkül állíthatjuk, hogy képei teszik újra divattossá Lafontaine meséit. Munkái általában nemcsak az illusztrált műben jelennek meg, hanem mihelyt elhagyta a sajtót egy-egy újabb Doré-illusztrációkkal teli könyv, dúciáért már versengtek a világ legjobb folyóiratai, hetilapjai. Doré csak rajzol, de óriási képzelőerővel és páratlan ábrázolóképeséggel. Munkáinak igényessége miatt viszont nehezen találunk számára megfelelő tudású vésnököt. Pisani és Pannemaker két legjobb

Pannemaker fametszete Doré rajza nyomán: A vizözön

munkatársa, ők metszik fába a legtöbb Doré-rajzot.

A múlt század német könyvtermésének legszebb illusztrációi *Adolf Menzeltől* (1815—1905) származnak. Csak egyetlen munkához: Nagy Frigyes életrajzához készített metszeteket, de éles megfigyelő-képessége és nagyszerű realiztikus előadásmódja révén ez a mű a legszebben illusztrált német könyvek közé tartozik.

Zichy Mihály (1827—1908) vérbeli grafikus volt, természetes, hogy eljutott a könyvillusztráláshoz is. A külföldi irodalomból Byron Don Juanjához, Lermontov két művéhez és Goethe Faustjához készített illusztrációkat, de sokkal ismertebbek ezeknél azok a lendületes, látomászerű képei, amelyekkel Az ember tragédiáját, Petőfi verseit és Arany balladáit illusztrálta. Rajzait fába metszve is sokszorosították, legszebb kiadásait azonban már cinkográfiai úton állították elő.

A XIX. század második felében nálunk is elterjedt a fametszés Bewick-féle technikája. Múlt századi fametszőink közül a legnagyobb technikai felkészültséggel *Morelli Gusztáv* (1848—1909) dolgozott. Illusztrálta az egyik Petőfi-kiadást, s bár metszetei alkotóképes tehetségre valának, mégis elhallgatott mint művész,

*Gy. Szabó Béla fametszete:
Napraforgóverő*

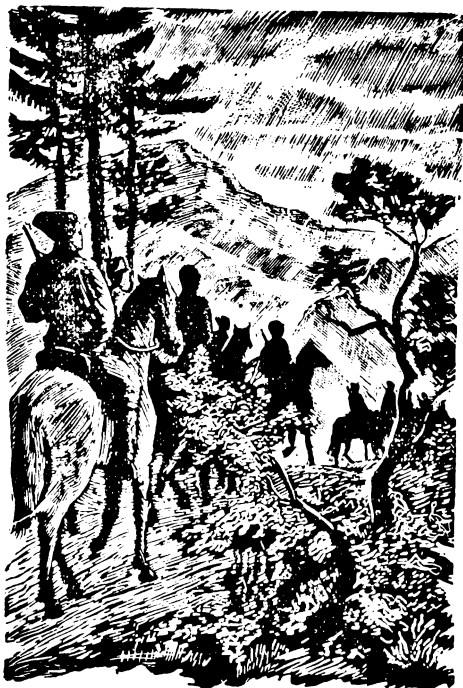
*Divéky József fametszete:
Illusztráció a Ludas Matyihoz*

s csak mint vésnök dolgozott igen termékenyen. Többek közt »Az Osztrák-Magyar Monarchia irásiban és képben« számtalan illusztrációja került ki keze alól, illetve műhelyéből. Értékes szolgálatokat tett Munkácsy és Zichy Mihály rajzainak és festményeinek fadúcrá való átültetésével is.

Országszerte ismert rajzoló volt a múlt század második felében *Jankó János* (1833—1896). Ő illusztrálta Jókai Üstökös című lapját és rajzai tették népszerűvé a Borsszem Jankó című élelclapot. 35 éven át dolgozott, több ezer rajza jelent meg. Ezek korabeli hatásáról érdekesen emlékezik meg Schöpflin Aladár. Amikor Pestre érkezett, hogy beiratkozzék az egyetemre, első este meglátta Szilágyi Dezsőt és Gyulai Pált, amint a Nemzeti Múzeum előtt beszélgettek. »Honnan ismerte meg a vidékről most feljött diák a közélet két nagy szereplőjét? — teszi fel a kérdést Schöpflin. — Hát a Borsszem Jankóból, Jankó János karikatúrái alapján.« (Kortársak nagy írókról. Bp. 1954. 253—254. o.)

A harmadik virágkor

A vonalas klisé feltalálása, majd a 90-es évektől kezdve Meisenbach találmánya, az autotopia fölöslegessé tette a

Varga Nándor: *Illusztráció Fagyjejev Tizenkilencen című regényében*

fametszetet. A mélynyomás és az offset pedig olyan pompás kivitelű, többszínű illusztrációk előállítására teremtett lehetőséget, hogy a fametszet mint illusztráció — legalábbis egy időre — ismét teljesen kiszorult a könyvekből. De századunk elején a művészek, visszatalálva az anyagszerű megoldások útjára, a fametszés új stílusát teremtették meg.

Két tényező játszott ebben szerepet. Az első a japán fametsző művészet hatása. 1867-ben a párizsi világiállításon tűntek fel először a japán fametszetek. Ettől kezdve mind többet foglalkoztatta az európai művészvilágot Hokuszái és Utamaro művészete, mert ők — ellentétben az európai fametszőkkel — a körvonalak rajzában fejezték ki magukat. Még színeik is csak a kontúrrajz hangsúlyozására szolgáltak. Ez a hatás segítséget nyújtott művészeinknek abban, hogy visszaforduljanak az anyagszerűtlen megoldások útjáról és újból a vonalat helyezték előtérbe metszeteiken.

A másik tényező a fotocinkográfia, mélynyomás és offset feltalálása volt, mert ezek fölöslegessé tették, hogy a fametszetet a képsokszorosítás eszközeként használják a nyomdászatban. Tulajdonképp ezek a találmányok visszaadták a fametszést a művészetnek, hogy újra saját törvényei szerint fejlődhessenek.

Conrad Gyula volt nálunk az első, aki 1904-ben a Múcsarnokban kiállított metszetein szakított a XIX. századi tónusos fametszettel és új szellemben fogant alkotásokkal jelentkezett. Metszetein a fekete alapból fehéren villan elő a rajz. A vonal visszakarta jogait a grafikában, s legfőbb eleme ennek a stílusnak.

A fejlődés, amelyet Conrad Gyula indított meg, a húszas, harmincas években bontakozott ki. Akkor egyszerre a fametszők egész sora tűnt fel. Számbavételük, elemzésük megindult (Nagy Zsuzsa: A modern magyar könyvillusztráció. Doktori értekezés), de még távol állunk attól, hogy tisztázzott volna a különböző irányzatok értéke.

Az egyik legnagyobb kezdeményező erejű művész közöttük Kozma Lajos, aki a gyomai Kner-nyomda számára készített szép ballada-illusztrációkat és sok pompás könyvdísz. Kozma Lajos a népművészetből merített motívumokat. Népi ihletésű Divéky József munkássága is. Tevan Andor Lúdas Matyi-kiadását illusztrálta és Gvadányi Falusi nótáriusát. Ehhez az irányzathoz tartozik Gáborjáni Szabó Kálmán munkássága és az emigráns Buday György.

Országszerte ismert Derkovits Gyula Dózsa György-fametszetsorozata. Erett technika jellemzi Molnár Gy. Pál metszeteit. Fáy Dezső annyi nagy művész után vállalta a feladatot és Dantét illusztrálta. Napjaink egyik legkiválóbb fametsző művésze a Kolozsvárt élő Gy. Szabó Béla.

Az utóbbi években kissé méltánytalanul elhanyagolták kiadóink a fametszetet, mint illusztrációs eszközt. Jó jelnek tartjuk azonban, hogy Fagyjejev Tizenkilencen című könyvét legújabbban Varga Nándor Lajos igen sikerült metszeteivel adták ki.

Kéki Béla

Molnár C. Pál fametszete: *Illusztráció a Cyranohoz*